

variables

Allò que la democràcia necessita per castigar la corrupció

vista prèvia >

De corrupció política en totes les èpoques de la història n'hi ha hagut. Sempre. La diferència és que en l'actualitat se'n descobreixen més casos que en temps passats. I malgrat aquest coneixement, sovint insuficient, no és gens estrany que polítics investigats tornin a ser escollits. Així doncs, realment afecta la corrupció a nivell electoral? O ser corrupte surt gratis en unes eleccions? En aquest article s'hi reflexiona a partir de l'anàlisi de les institucions democràtiques, des del poder judicial als mitjans de comunicació.

Elena Costas Pérez

Investigadora postdoctoral al Departament d'Economia de la UAB.

Editora de *Politikon* i col·laboradora de KSNET

elena.costas@uab.cat

Des de fa més d'una dècada la corrupció política s'ha convertit en una constant en la política del nostre país. No és possible obrir un diari sense descobrir un nou escàndol. Entenent-la com l'abús de poder públic per obtenir un benefici privat, la corrupció abasta un conjunt de pràctiques il·lícites que van des del frau al suborn, passant pel nepotisme o el tràfic d'influències. En qualsevol de les seves modalitats, la corrupció socava la qualitat de la representació política. La preocupació ciutadana respecte a aquesta situació s'ha disparat en els últims anys. Segons el baròmetre del Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS) entre desembre del 2012 i desembre del 2014 el percentatge de ciutadans que consideraven la corrupció i el frau com un dels tres principals problemes del país va passar d'un 6% a més d'un 60%. A principis del 2017 aquest valor es trobava gairebé a un 45%, el que demostra que una gran majoria de ciutadans consideren que la corrupció és un greu problema de la societat catalana i espanyola.

Què ha fallat per arribar a aquesta situació? No funcionen els mecanismes institucionals de la democràcia

o és a causa d'una cultura social de tolerància a les pràctiques corruptes? I, sobretot, què es pot fer al respecte?

Comencem amb la democràcia. Atès que són molts els estudis que identifiquen els sistemes democràtics com un obstacle pels escàndols polítics i la corrupció,¹ una hipòtesi de partida podria ser que alguna cosa falla en la nostra democràcia que no aconseguix evitar-la. Anem per parts.

La raó per la qual es considera que la democràcia impedeix o dificulta la corrupció és perquè els sistemes democràtics avançats tendeixen a estar associats amb una major transparència, estabilitat política, millors sistemes de controls i contrapesos —*checks and balances*— i mecanismes de rendició de comptes. Aquesta major transparència i millors mecanismes de rendició de comptes són els canals a través dels quals les institucions democràtiques aconseguixen nivells més baixos de corrupció.²

1 TREISMAN, «The causes of corruption. A cross-national study».

2 Veure, per exemple, BESLEY i BURGESS, «The political economy of government responsiveness. Theory and evidence from India»; i ADSERÀ, BOIX i

Concretament, mecanismes i institucions com ara la independència del poder judicial, la llibertat de premsa i les eleccions lliures, són elements clau que defineixen una democràcia avançada. D'una banda, un sistema judicial independent no només desincentivarà la corrupció en castigar legalment els polítics culpables, sinó que també pressionarà per implementar lleis i polítiques anticorrupció efectives. D'altra banda, el periodisme professional permet la recerca i difusió dels escàndols polítics, desincentivant així l'adopció de pràctiques corruptes. En aquest sentit, un alt grau de pluralisme en el sistema de mitjans de comunicació permet als ciutadans obtenir la informació necessària per saber qui és corrupte i qui no.

Un altre mecanisme que en una democràcia permet lluitar contra la corrupció és la celebració d'eleccions lliures. A més de servir per a la selecció de líders polítics i per a la formació de governs, les eleccions són també una eina fonamental a través de la qual els ciutadans poden ex-

PAYNE, «Are you being served? Political accountability and quality of government».

Mecanismes i institucions com ara la independència del poder judicial, la llibertat de premsa i les eleccions lliures, són elements clau que defineixen una democràcia avançada

pressar el seu rebuig a la corrupció. Amb el seu vot els ciutadans poden premiar els polítics honestos amb la reelecció i castigar els corruptes dificultant-los la seva permanència al càrrec. Si aquest procés de rendició de comptes funciona, trobaríem que, davant el descobriment d'un nou cas de corrupció, el polític implicat en l'escàndol hauria d'experimentar una pèrdua de vots i de la seva probabilitat de ser reelegit.

Funcionen les eleccions com a mecanisme de càstig a la corrupció?

En quina mesura les eleccions compleixen a la pràctica quotidiana de les nostres democràcies amb aquest paper de control de la corrupció? En principi, pot semblar que els resultats no són gaire encoratjadors.

Són diversos els estudis a nivell internacional que analitzen l'efectivitat de les eleccions com a mecanisme de rendició de comptes. Així, per exemple, a Itàlia³, amb l'excepció del període de 1992-1994, els polítics acusats de

corrupció no van experimentar taxes de reelecció més baixes que altres candidats no implicats en escàndols. Similars resultats observem a Mèxic o al Brasil.⁴ El mateix que al Regne Unit,⁵ on els membres del Parlament afectats per escàndols fiscals van perdre un percentatge marginal dels seus vots en les següents eleccions.

Si observem el cas espanyol arribem, en principi, a conclusions molt semblants. La percepció social que els escàndols costen un preu molt baix als partits polítics implicats ve des de lluny, però es va accentuar a les eleccions locals de 2007, quan el 70% dels alcaldes que s'enfrontaven a algun tipus d'acusació de corrupció van ser reelegits. Els estudis que han tractat de quantificar si existeix o no càstig electoral conclouen que no s'observa cap evidència o que es tracta d'un efecte molt menor.⁶

4 CHONG, DE LA O, KARLAN i WANTCHÉKON, «Looking beyond the incumbent: the effects of exposing corruption in electoral outcomes»; i WINTERS i WEIZ-SHAPIRO, «Lacking information or condoning corruption: when do voters support corrupt politicians?».

5 EGGERS i FISHER, «Electoral accountability and the UK Parliamentary expenses scandal: did voters punish corrupt MP's?».

6 Per exemple, RIVERO i FERNANDEZ-VAZQUEZ,

En aquest sentit, tant l'evidència internacional com espanyola suggereixen que els efectes electorals de la corrupció són molt modestos. És més, quan es diferencia entre tipus de corrupció —entre aquella que beneficia al polític però perjudica el conjunt de la població i aquells casos en què els ciutadans es podrien veure beneficiats d'alguna manera de les pràctiques corruptes— veiem que la corrupció d'aquest segon tipus pot portar a un efecte compensació, que dugui alguns ciutadans a no penalitzar-la electoralment si obtenen alguna contrapartida.⁷

Cultura de tolerància social o falta d'informació?

En alguns casos aquests resultats han estat interpretats com una acceptació cultural de la corrupció. En conseqüència algunes societats podrien ser més tolerants pel fet de no reaccionar els seus votants davant els escàndols.

«Las consecuencias electorales de los escandalos de corrupcion municipal (2003-2007)».

7 FERNÁNDEZ-VÁZQUEZ, BARBERÁ, i RIVERO, «Rooting out corruption or rooting for corruption? The heterogeneous electoral consequences of scandals».

3 CHANG, GOLDEN i HILL, «Legislative malfeasance and political accountability».

L'evidència internacional i espanyola suggereix que els efectes electorals de la corrupció són molt modestos

Aquesta conclusió, però, pot ser precipitada. Abans de decantar-se per aquesta hipòtesi cultural cal analitzar l'efecte que té en el càstig electoral a la corrupció una altra peça clau de les democràcies: la informació que els mitjans de comunicació ofereixen sobre les pràctiques corruptes.

Existeixen diversos estudis que reforcen la idea que els votants necessiten estar informats sobre els actes de corrupció per poder castigar els culpables a les urnes. En aquest sentit, el Brasil constitueix un interessant cas d'anàlisi. El govern federal va decidir auditar de forma aleatòria diversos municipis abans de les eleccions i donar a conèixer els resultats a la ciutadania. En aquest estudi el resultat que s'obté és que les auditories van tenir un impacte negatiu i significatiu sobre els alcaldes, el que vol dir que la seva probabilitat de de ser re-escollits a les següents eleccions locals es va veure reduïda si un escàndol de corrupció era descobert. En aquest cas, els alcaldes involucrats en algun cas de corrupció van experimentar una reducció en la seva probabilitat de reelecció. Però va haver-hi un altre

resultat molt rellevant per a la idea sostinguda en aquest article. Es va comprovar que el càstig electoral va ser major en aquells municipis que comptaven amb una estació de ràdio que havia difós la informació de les auditories.⁸

El cas italià també és molt revelador. L'única etapa política en què s'observa un càstig electoral significatiu a la corrupció va ser en l'onze legislatura (1992-1994). No és casual que aquest període s'hagi caracteritzat per una gran cobertura mediàtica dels escàndols polítics. Aquest sobtat canvi de la resposta dels votants italians a principis de la dècada de 1990 es pot atribuir a la informació que els mitjans van donar sobre el cas *tangentopoli*, on les autoritats judicials italianes van relacionar milers de polítics, inclosos cinc antics primers ministres, en diversos escàndols de corrupció i que va comportar una renovació total del sistema de partits a Itàlia.⁹

8 FERRAZ i FINAN, «Exposing corrupt politicians. The effect of Brazil's publicly released audits on electoral outcomes».

9 CHANG, GOLDEN i HILL, «Legislative malfeasance and political accountability».

El cas espanyol aporta també resultats importants. Tenint en compte la popularitat electoral dels alcaldes, factor que pot esbiaixar l'impacte dels escàndols si els governants més votats són al seu torn els més corruptes, el càstig electoral és sensible a la cobertura mediàtica. De fet, els casos més visibles en els mitjans de comunicació són els que han tingut una major penalització electoral.¹⁰ De la mateixa forma, la institució judicial ofereix encara majors resultats contra la corrupció. Quan hi ha hagut alguna intervenció judicial, com la imputació o sentència de culpabilitat contra un alcalde, el càstig electoral al corrupte augmenta. Per tant, els mitjans de comunicació i el poder judicial es perfilen com a institucions complementàries per lluitar contra la corrupció. En qualsevol cas, sembla evident que els votants necessiten estar informats sobre els actes de corrupció per poder castigar a les urnes els polítics implicats.

L'evidència demostra, per tant, que si els ciutadans tenen suficient infor-

10 COSTAS-PEREZ, SOLÉ-OLLÉ i SORRIBAS-NAVARRO, «Corruption scandals, voter information, and accountability».

Si els ciutadans tenen suficient informació, castiguen electoralment els escàndols de corrupció, confirmant la funció del mecanisme de rendició de comptes que tenen les eleccions

mació, castiguen electoralment els escàndols de corrupció. Aquest resultat confirma la funció del mecanisme de rendició de comptes que tenen les eleccions, sempre que existeixin uns mitjans de comunicació independents i no esbiaixats interessats a informar sobre els escàndols.

Abans d'acceptar la creença que la falta de càstig electoral és deguda al fet que alguns ciutadans i societats són més tolerants que unes altres a les pràctiques polítiques de corrupció és important considerar el funcionament dels mitjans de comunicació. El que una democràcia necessita per exercir el control de la corrupció són uns mitjans independents i neutrals que exerceixen el paper d'informar sobre aquestes pràctiques.

La importància que sembla tenir el comportament dels mitjans de comunicació en l'existència o no de càstig electoral a la corrupció ha portat a buscar quins factors determinen el comportament dels mitjans. Però abans d'abordar aquesta qüestió, té interès que analitzem els factors que influeixen en la probabilitat de reelecció dels polítics corruptes.

Efectes electorals de la corrupció: mobilització o desafecció?

La probabilitat de reelecció d'un polític corrupte no depèn només dels vots rebuts, sinó també del comportament del conjunt de l'electorat. Quan es convoquen unes eleccions els ciutadans han de decidir si hi participen o no, així com a qui donen el seu vot. En el cas que alguns individus decideixin reaccionar a la corrupció modificant la seva decisió de participar o no en les eleccions ens trobaríem en una situació en què els escàndols afectarien als resultats electorals d'una forma més àmplia que únicament a través del percentatge de vots del partit implicat en un escàndol. Per tant, a l'hora d'avaluar l'impacte real que tenen els escàndols de corrupció és imprescindible considerar els seus efectes en la participació electoral.

La corrupció pot afectar a la decisió dels ciutadans de participar o no en les eleccions de diferents maneres. D'una banda, la revelació d'un nou escàndol pot mobilitzar a una part de l'electorat, que decideixi acudir a les urnes a castigar al polític corrupte, confirmant el rol de mecanisme de

rendició de comptes de les eleccions. No obstant això, un resultat similar podria donar-se si aquells partidaris del polític acusat, que d'una altra manera haurien decidit quedar-se a casa, acudeixen a les urnes per mostrar el seu suport incondicional.

D'altra banda, és important tenir en compte que la corrupció afecta la confiança que els ciutadans tenen en els mecanismes i institucions democràtiques.¹¹

L'aparició d'un gran nombre d'escàndols, o el fet que governs consecutius es vegin implicats en trames il·legals, pot fer dubtar alguns ciutadans de l'efectivitat de les eleccions per evitar la corrupció. En conseqüència, com a resultat d'aquesta desafecció amb el sistema democràtic, aquests ciutadans poden decidir abstenir-se del procés electoral.

No són molts els estudis que analitzen l'efecte de la corrupció en la participació electoral. D'altra banda, el fet que la majoria de les anàlisis

11 SOLÉ-OLLÉ i SORRIBAS-NAVARRO, «Does corruption erode trust in government? Evidence from recent surge of local scandals in Spain».

L'evidència a l'Estat espanyol ens mostra que, com a mínim pel que fa a les eleccions locals, els escàndols de corrupció fan que els ciutadans siguin menys propensos a acudir a les urnes

es basin en dades agregades no permet identificar quin és l'efecte que predomina: si la mobilització per anar a les urnes o la desafecció que porta a l'abstenció.

Si considerem els efectes dels escàndols a Amèrica Llatina veiem que existeix un patró pel qual un augment de la percepció de corrupció disminueixen la probabilitat de votar.¹² Aquest efecte sembla confirmar-se en altres anàlisis agregades que consideren diversos grups de països.¹³

L'evidència per a l'Estat espanyol¹⁴ ens mostra que, com a mínim pel que fa a les eleccions locals, els escàndols de corrupció fan que els ciutadans siguin menys propensos a acudir a les urnes. Això implica que la desafecció ocasionada per la corrupció predomina sobre l'efecte mo-

bilització, fet que té un efecte pervers sobre la probabilitat de re-elecció de l'alcalde corrupte. No obstant això, veiem que aquests efectes depenen de diversos factors.

En primer lloc, importa el moment en què s'ha revelat l'escàndol de corrupció, així com la seva persistència en el temps. Els escàndols més recents mobilitzen els votants, mentre que els casos esdevinguts en el passat poden fins i tot arribar a ser oblidats. A l'Estat espanyol observem que és en aquells municipis que han experimentat casos de corrupció en diferents mandats on l'abstenció associada als escàndols és més gran. En aquest sentit, la corrupció que es repeteix en més d'una legislació pot tenir un impacte negatiu major en la pèrdua de confiança dels ciutadans en el sistema democràtic. El resultat és una major desafecció que els porti a deixar de participar en el joc democràtic.

En segon lloc, la probabilitat de ser o no mobilitzat després d'un escàndol dependrà també del grau de partidisme de cada individu. Aquells amb una major vinculació política i ideològica amb el candidat acusat poden

tendir a anar a votar per mostrar-li el seu suport. Per contra, aquells individus amb menor vincle partidista, que tendeixen a ser més independents del sistema polític, poden veure's més afectats pels escàndols de corrupció en prendre la decisió d'acudir o no a les urnes. Per al cas espanyol veiem que són aquells individus amb un baix grau de partidisme, que no sempre van a votar o que alternen el seu vot a diferents partits, els que deixen de participar en les eleccions com a conseqüència de la corrupció. La vinculació política és, per tant, un element indispensable per entendre com traslladen les seves percepcions sobre la corrupció a les seves decisions de vot.

Biaix ideològic i captura dels mitjans de comunicació

Tornem ara al comportament dels mitjans de comunicació davant dels escàndols de corrupció, qüestió important atès que, com hem vist, el seu coneixement públic determina la intensitat del càstig electoral.

En tractar-se d'una activitat il·lícita, és poc probable que els propis

12 Veure DOMINGUEZ i MCCAN, «Mexicans react to electoral fraud and political corruption: an assessment of public opinion and voting behavior»; i DAVIS, CAMP i COLEMAN, «The influence of party systems on citizens' perceptions of corruption and electoral response in Latin America».

13 STOCKEMER, LA MONTANGE, SCRUGGS, «Bribers and ballots: the impact of corruption on voters turnout in democracies».

14 COSTAS-PEREZ, «Political corruption on turnout: mobilization or disaffection?».

Per garantir l'eficàcia de les eleccions com a eina de rendició de comptes dels polítics, els mitjans de comunicació han de proporcionar una cobertura neutral i fiable dels escàndols

polítics decideixin informar al seu electorat dels escàndols de corrupció en els quals es vegin implicats. Els mitjans de comunicació adquireixen llavors un paper clau com a vigilants de la corrupció —o *watchdog* en anglès. Per tant, per garantir l'eficàcia de les eleccions com a eina de rendició de comptes dels polítics, els mitjans de comunicació han de proporcionar una cobertura neutral i fiable dels escàndols.

Quins factors influeixen en la decisió d'un mitjà de comunicació d'informar o no sobre un cas de corrupció? D'una banda, els escàndols «venen», per la qual cosa publicar més notícies sobre aquest tema pot augmentar les vendes i l'audiència —i en conseqüència els ingressos— dels mitjans. Malgrat això, també poden existir incentius polítics per publicar menys notícies sobre un cas de corrupció en concret. Per exemple, els amos d'un determinat mitjà de comunicació podrien tenir una preferència partidista que els porti a esbiaixar la cobertura de l'escàndol en benefici d'una agenda política específica. També pot passar que, en la mesura en què els seus lectors tinguin una clara preferència ideològica, els

amos o editors decideixin informar més sobre els escàndols dels rivals i menys sobre els del partit preferit. D'aquesta forma estarien satisfent les preferències dels seus lectors, augmentant així les vendes i els seus ingressos.

D'altra banda, el propi govern pot tenir interès en tractar d'influenciar les notícies que es publiquen sobre els seus escàndols. Aquesta captura dels mitjans de comunicació pot adoptar diverses formes, des de la concessió d'ajudes públiques —suborns, o la promesa d'un accés privilegiat a informació política, fins a la pròpia extorsió. Aquesta captura pot ser beneficiosa per als mitjans de comunicació a nivell econòmic, derivada de la seva col·laboració amb el govern.

En qualsevol cas, ja sigui a causa d'un biaix ideològic dels propis mitjans de comunicació o a la captura realitzada pel govern, una cobertura imparcial dels escàndols de corrupció distorsiona l'impacte que aquests acabin tenint en les urnes, posant en dubte l'eficàcia de les eleccions com a mecanisme de rendició de comptes.

L'anàlisi del biaix ideològic dels mitjans s'ha centrat bàsicament en els EUA. L'evidència demostra que aquestes distorsions existeixen. Les preferències ideològiques reflectides en els editorials dels diaris americans mostren una correlació molt elevada amb els biaixos partidistes en la cobertura dels escàndols de corrupció.¹⁵ Pel que fa a l'efecte captura no existeixen massa estudis. Però el cas argentí reflecteix que una reducció de l'espai en la cobertura dels escàndols ocorreguts entre 1998 i 2007 a les portades dels quatre principals diaris argentins —Clarín, La Nación, Página 12, i Àmbito Financiero— està associada a un increment de la publicitat institucional del govern argentí.¹⁶ El cas espanyol i català no està gaire analitzat dins de la literatura acadèmica especialitzada, però alguns estudis revelen que en les eleccions municipals de 2011 els principals diaris espanyols van reflectir un comportament clarament partidista en la cobertura dels es-

15 PUGLISI i SNYDER, «Newspaper coverage of political scandals».

16 DI TELLA i FRANCESCHELLI, «Government advertising and media coverage of corruption scandals».

El que la democràcia necessita per servir de mecanisme de control de la corrupció és l'existència d'uns mitjans de comunicació independents i neutrals

càndols de corrupció.¹⁷ Considerant només els casos de corrupció del PP i del PSOE, troben també diferències significatives entre la cobertura d'*El País* i *El Mundo*.¹⁸

El que la democràcia necessita per castigar la corrupció

La corrupció política és una de les principals xacres de les societats modernes. No només en perjudica els resultats econòmics, també afecta a la visió que els ciutadans tenen del funcionament de les seves institucions democràtiques. En aquest escenari, un sistema judicial independent, una premsa independent i unes eleccions lliures són institucions clau per augmentar la rendició de comptes dels polítics i reduir els nivells de corrupció.

Al debat públic sobre com fer front als escàndols polítics predominen propostes sobre mecanismes com

ara les llistes obertes, les primàries obligatòries o l'enduriment de la llei, que han estat presentades com a panacees en la lluita anticorrupció. Sens dubte, la seva introducció pot ser beneficiosa. No obstant això, com hem vist en aquest article, no podem oblidar el paper dels mitjans de comunicació com a institució fonamental per garantir l'efectivitat de les eleccions com a mecanisme de rendició de comptes.

Si els ciutadans no disposen d'informació fiable sobre les activitats il·lícites dels governs, no podran castigar als corruptes a les urnes. Per tant, una cobertura esbiaixada per part dels mitjans de comunicació no permet els ciutadans estar informats amb precisió sobre el comportament i les activitats dels seus representants polítics. Quan aquesta informació existeix de forma àmplia i arriba a grans capes de la població, les eleccions funcionen com a mecanisme de càstig i control de la corrupció. Per tant, el que la democràcia necessita per servir de mecanisme de control de la corrupció és l'existència d'uns mitjans de comunicació independents i neutrals.

Aquest resultat és rellevant per a l'anàlisi del comportament dels mitjans de comunicació a Catalunya i a l'Estat espanyol respecte de la corrupció política. No obstant això, l'estudi dels biaixos ideològics dels mitjans i la intensitat que pot tenir la seva captura per part dels governs a través de la publicitat institucional o de la compra directa d'exemplars són qüestions pendents de més estudi.

Tal com s'ha analitzat al llarg d'aquest article, les eleccions lliures, així com un sistema judicial independent són elements clau d'una democràcia per tal d'evitar la prevalença de casos de corrupció. D'aquesta manera, les democràcies presenten menors nivells de corrupció que altres règims polítics. Tanmateix, no podem oblidar la importància de mesures que fomentin la llibertat i la independència dels mitjans com una institució essencial per al control de la corrupció política i el bon funcionament de la democràcia. ■

17 CASTROMIL i CHAVERO, «Polarización política y negativismo mediático. Similitudes y diferencias en la prensa de derecha y la de izquierda en las elecciones autonómicas y municipales de 2011».

18 PALAU, DAVESA, «The Impact of Media Coverage of Corruption on Spanish Public Opinion».

■ Bibliografia

ADSERÀ, Àlicia, BOIX, Carles i PAYNE, Mark. «Are you being served? Political accountability and quality of government». A *Journal of Law, Economics and Organization*, núm. 19, pàg. 445–490, 2003.

BESLEY, Timothy J. i BURGESS, Robin. «The political economy of government responsiveness. Theory and evidence from India». A *Quarterly Journal of Economics*, núm. 117, pàg. 1415–1452, 2002.

CASTROMIL, Antón R. i CHAVERO, Palmira. «Polarización política y negativismo mediático. Similitudes y diferencias en la prensa de derecha y la de izquierda en las elecciones autonómicas y municipales de 2011». A *REDMARKA, revista digital de marketing aplicado*, 2012.

CHANG, Eric, GOLDEN, Miriam i HILL, Seth. «Legislative Malfeasance and Political Accountability». A *World Politics*, núm. 62(2), pàg. 177–220, 2010.

CHONG, Alberto, DE LA O, Ana, KARLAN, Dean i WANTCHÉKON, Leonard. «Looking Beyond the Incumbent: The Effects of Exposing Corruption on Electoral Outcomes». A *Economic Growth Center, Working Papers*, núm. 1.005, Yale University.

COSTAS-PÉREZ, Elena, SOLÉ-OLLÉ, Albert i SORRIBAS-NAVARRO, Pilar. «Corruption scandals, voter information, and accountability». A *European Journal of Political Economy*, núm. 28(4), pàg. 469–484, 2012.

COSTAS-PÉREZ, Elena. «Political Corruption on Turnout: Mobilization or Disaffection?». A *Institut d'Economia de Barcelona (IEB), Working Paper* núm. 2014/27, 2015.

DAVIS, Charles, CAMP, Roderic i COLEMAN, Kenneth. «The influence of party systems on citizens' perceptions of corruption and electoral response in Latin America». A *Comparative Political Studies*, núm. 37(6), pàg. 677–703, 2004.

DI TELLA, Rafael i FRANCESCHELLI, Ignacio. «Government advertising and media coverage of corruption scandals». A *American Economic Journal: Applied Economics*, núm. 3(4), pàg. 119–51, 2011.

DOMINGUEZ, Jorge i MCCANN, James. «Mexicans React to Electoral Fraud and Political Corruption: An Assessment of Public Opinion and Voting Behavior». A *Electoral Studies*, núm. 17(4), pàg. 483–503, 1998.

EGGERS, Andrew i FISHER, Alexander. «Electoral Accountability and the UK Parliamentary Expenses Scandal: Did Voters Punish Corrupt MPs?». A *Political science and political economy working paper*. London School of Economics, 2011.

FERNÁNDEZ-VÁZQUEZ, Pablo, BARBERÀ, Pablo i RIVERO, Gonzalo. «Rooting out corruption or rooting for corruption? The heterogeneous electoral consequences of scandals». A *Political Science Research and Methods*, vol. 4, no 2, p. 379–397, 2016.

FERRAZ, Claudio i FINAN, Frederico. «Exposing corrupt politicians. The effects of Brazil's publicly released audits on electoral outcomes». A *Quarterly Journal of Economics*, núm. 123, pàg. 703–745, 2008.

PALAU, Anna M. i DAVESA, Ferran. «The Impact of Media Coverage of Corruption on Spanish Public Opinion». A *Revista Española*

de Investigaciones Sociológicas, núm. 144, 2013.

PUGLISI, Ricardo i SNYDER, James. «Newspaper coverage of political scandals». A *The Journal of Politics*, núm. 73(03), pàg. 931–950, 2011.

RIVERO, Gonzalo i FERNÁNDEZ-VÁZQUEZ, Pablo. «Las consecuencias electorales de los escándalos de corrupción municipal, 2003–2007». A *Estudios de Progreso*, núm. 59, 2011. Madrid: Fundación Alternativa.

SOLÉ-OLLÉ, Albert i SORRIBAS-NAVARRO, Pilar. «Does corruption erode trust in government? Evidence from a recent surge of local scandals in Spain». A *Institut d'Economia de Barcelona (IEB), Working Papers*, núm. 2014/26, 2014.

STOCKEMER, Daniel, LAMONTAGNE, Bernadette i SCRUGGS, Lyle. «Bribes and Ballots: The Impact of Corruption on Voter Turnout in Democracies». A *International Political Science Review*, núm. 34(1), pàg. 74–90, 2013.

TREISMAN, Daniel. «The causes of corruption. A cross-national study». A *Journal of Public Economics*, núm. 76, pàg. 399–457, 2000.

WINTERS, Matthew i WEITZ-SHAPIRO, Rebecca. «Lacking Information or Condoning Corruption: When Do Voters Support Corrupt Politicians?». A *Comparative Politics*, núm. 45(4), pàg. 418–436, 2013.